

JONAS JABLONSKIS – VARPININKAS

(Mintauja, ėjimas į *Varpą*)

Jono Jablonskio veikla aptarta Arnoldo Piročkino monografijose (1977, 1978), tačiau apie kai kuriuos klausimus jose kalbama tik prabėgomis. Šiame straipsnyje parodomas J. Jablonskio tapsmas varpininku, aptariama su *Varpu* susijusi jo veikla Mintaujos laikotarpiu, atskleidžiant publikacijų tematiką ir kai kurias J. Jablonskio – prisiekusio „litvomano“, mokslininko, kalbininko nuostatas.

1. ĖJIMAS Į VARPĄ

Kalbant apie Jono Jablonskio bendradarbiavimą *Varpe* dera prisiminti jo tautinės savimonės formavimosi kelią. Kai jis mokėsi Marijampolės gimnazijoje (1872–1881), jaunuomenė tautinės tapatybės klausimo nesvarstė ir didžioji gimnazistų dalis save laikė lenkų kultūros skleidėjais. Taigi ir J. Jablonskis, išvykęs studijuoti į Maskvos universitetą, tebebuvo neapsisprendęs jaunuolis. Tautinį brendimą rodo jo paties atsiminimai¹:

„Tarp universiteto studentų radau nemaža pažįstamų lietuvių. Be didelio noro („kitaip negalėjau padaryti“) įstojau į lietuvių burelį. Vienas mano draugas-lietuvius to nepadarė, jo aš nepeikiau, tik pats jam teisinaus, jis manęs nepeikė ir pats teisinosi neįstojęs. Palengva naujieji draugai, „litvomanų“ kuopelė, ėmė patikti, nors į daugelį vis šnairoms tebežiūrėjau. Tarp tų draugų buvo ir Jonas Šliupas, kurs man išrodė visų kruopščiausias, visų darbščiausias. Nesutikti su jais bendruose klausimuose, kuriais buvo lietuvių tautos reikalai, buvo sunku, vienok toji lietuviystė juk ne vienos logikos išradimas: daug svėrė, bent tuokart, ir kiti motyvai, seni idealai ir „lenko“ įspūdžiai. Kad būtų kas galėjęs išrodyti, jog ir mes įstengsime tikrai subusti, kaip vienas žmogus, ir galėsime gyventi tautos gyvenimu, abejojimų, nors kalbėti apie juos nedrįsdavau, turbūt nebūtų buvę. Tarp draugų

¹ Cituojama iš J. Balčikonio parengtų *Jablonskio raštų*, nes iš jų aiški straipsnių autorystė.

buvo, žinoma, ir daugiau tokių-pat atšalėlių, bet tie manęs netraukė. Prasadėjus kokiai kalbai, lietuvių lupose tekdavo dažnai girdėti ir rusų kalba. Rasi tai buvo tuokart išteisinama, vienok ant manęs, atgįjančio iš miego lietuvio, visada darydavo labai sunkų įspūdį. Laikas bėgo, ir manėp, ar šėip ar teip, noroms-nenoroms brendo ir augo „litvomanas“. Išbuvęs kokią pusę metų bučiau galėjęs jau atvirai, kur reikiant, pateisinti ir apginti gerąją pusę lietuvių „pasiutimo“ : toji pusė metų daug padarė, daug sugriovė, daug paaiškino.“ (JR I: 71)

Ši ilgoka ištrauka atskleidžia bent kelis dalykus: 1) atvykęs studijuoti į Maskvą kokių nors aiškesnių tautinių aspiracijų Jonas Jablonskis neturėjęs; 2) į lietuvių studentų būrelio veiklą jis įsijungęs ne sąmoningai, bet atsitiktinai; 3) iš visų būrelio dalyvių didžiausią įtaką jam turėjęs Jonas Šliūpas; 4) per pusmetį J. Jablonskio tautinė savimonė subrendusi. Nors citata rodo, kad savo tautinį apsisprendimą jis pirmiausia siejo su vadinamųjų litvomanų² veikla, tačiau, be abejonės, turėjo reikšmės ir pačios filologijos studijos, pagarbus profesorių Fiodoro Koršo ir Filipo Fortunatovo požiūris į tautines mažumas ir ypač jų dėmesys lietuvių kalbai, jos mokslinės vertės iškėlimas.

J. Jablonskio tautinės savimonės brandą rodo ir jo darbai: dar studijuodamas Maskvos universitete jis imasi plunksnos – rašo lietuvių spaudos draudimo klausimais į rusų spaudą, o pradėjęs leisti *Aušrą* joje paskelbia šešias publikacijas. Tautinio apsisprendimo išraiška galima laikyti ir 1883 metų pavasarį parašytą laišką Vincui Kudirkai, kur pastarajam priekaištaujama dėl jo tapatinimosi su lenkų tauta: „Tu ir budą bei paprotį visą jų seki, jau pasisavinai – tai liudiję Tavo raštas – jų liežuvį, kuriu laistai ant popieros savo galvos dovaną, lyg jau netekai savo prigimtinės kalbos, t. e. kalbos tėvo ir motinos, katrūdu Tavę be baimės lietuviškai liuliavo ir aukliavo. Jeigu aš da pernai rašiau pas Tavę ne lietuviškai, o lenkiškai, tai tik pagal seną paprotį, no kurio sunku atsiskirt umai, ką šendie Tau atvirai galiu pasakyti.“ (Piročkinas 1985: 196).

2. BENDRADARBIAVIMO VARPE BŪDAI

Jonas Jablonskis *Varpą* pasitiko ne tik būdamas tautiškai apsisprendęs, bet ir pradėjęs kultūrinį darbą. Aktyviausiai *Varpe* bendradarbiauta gyvenant ir dirbant Mintaujoje (1889–1895). Tas bendradarbiavimas buvo keleriopas: nuo

² Apsisprendusiųjų lietuvių grupė vadinosi „Maskvos lietuvių studentų draugija“ (žr. Piročkinas 1977: 35).

1890 metų vadovauta „Literatiškajai komisijai“, kuri skatinusi į bendradarbiavimą *Varpe* įtraukti kuo gausesnį lietuvių inteligentų būrį; paskelbti 24 jo paties parašyti įvairaus pobūdžio straipsniai; 3) *Varpas* remtas pinigais.

Ne visas Mintaujos laikotarpis buvo vienodai intensyvus: 1890 metais paskelbti 2 straipsniai, 1891 m. – jo plunksnai priskirtinų publikacijų nėra, 1892 m. – 2 straipsniai, 1893 m. – 13, o 1894 m. – 8 straipsniai. Taigi daugiausia publikacijų paskelbta 1893 metais, kone kas mėnesį parašyta po straipsnį.

3. VARPO PUBLIKACIJŲ TEMATIKA

Varpe paskelbtąją publicistiką pagal temas galima skirstyti į 4 grupes: 1) Mintauja ir joje gyvenantys lietuviai; 2) Lietuvos istorija; 3) Lietuvos raštų istorija; 4) kalbos klausimai.

3.1. Mintauja ir joje gyvenantys lietuviai

Mintaujai skirtas 1890 m. 5-ame numeryje paskelbtas straipsnis. Jo struktūra, pasakojimo tonas, pats pavadinimas („Iš Mintaujos“) primena informacinio žanro rašinį. Iš pradžių prisimenama, kuo Mintauja traukė lietuvius anksčiau (kol nebūta geležinkelio, lietuviai į Mintaują veždavę grūdus); ko į Mintaują vykstama dabar (atvyksta valstiečiai parduoti javų, sėmenų, linų) ir kaip jie čia jaučiasi (lietuvis pasiekęs tik miesto pakraščius, čia randas užrašus „kur gerai gali jis atsigerti ir pasilinksmīt“ (JR I: 10), apgailestauja, kad tie užrašai „neišpasakytai suklaipyti“, bet neužsimena, kad pačioje Lietuvoje net ir tokių užrašų dėl lotyniškų rašmenų draudimo nebuvo.

Nemaža straipsnio dalis skirta aprašyti tiems lietuviams, kurie yra apsigyvenę Mintaujoje. Pirmiausia kalbama apie lietuvišką katalikų parapiją (ją sudaro 1000–1200 žmonių), pastebima, kad evangelikų (Lietuvos kalvinistų) Mintaujoje visai nėra. Aptariama, kuo verčiasi čia įsikūrę lietuviai: vyrai dažniausiai yra tarnai, „vežliai“, dienininkai, o aukštesnio socialinio sluoksnio „dirba kromuose, kaipo pagelbininkai pačių pardavėjų, arba raštinyčiose, į kurias įsigriebė, mokėdami gudišką kalbą“ (JR I: 12), merginos – tarnaitės lenkų, vokiečių, latvių namuose. Autorius apgailestauja, kad Kurše (t. y. ir Mintaujoje) lietuviai užimą menką socialinę padėtį, o latviai, atsikėlę į Lietuvą, užimą aukštesnes vietas. Iš to daroma tokia išvada: „Toku būdu

galima sakyti, kad atsikraustymas lietuvių į Kuršą ir vėl latvių į Lietuvą nurodo tikrai labai graudulingą mūsų, lietuvių, padėjimą: mes juo tolyn, juo menkyn ir silpnyn einame, visa, kas mieliausia ir brangiausia, – savo žemę paliekame atėjūnams – latviams, kurie užtat duoda mums Kuršę tikrai sergėti, važioti vokiečius ir jiems tarnauti.–“ (JR I: 12). Atrodo, kad po šimtmečio šita J. Jablonskio mintis ir vėl tampa aktuali.

Paskutinėje straipsnio dalyje lietuviai raginami vežti vaikus į Mintaujos gimnaziją. Aiškinama, kad gimnazijos klasėse dar esama laisvų vietų, kad priimami ir vyresni mokiniai, o gimnazijos vadovybė „žiuri pirmiausia į galvą vaiko, o ne į turtą jo tėvų“ (JR I: 13). Straipsnio pabaigoje žadamas šios temos tęsinys: „Apie tuos mūsų mokytinius ir mokytojas, kaip ir apie visą mūsų jaunimą, kurs jieško šviesos Kuršę (Kuržemėje) ir Vidžemėje, tikiuosi parašyti kitam laiške.“ Deja, šios temos *Varpe* J. Jablonskis toliau neplėtojo.

3.2. Lietuvos istorija

Publikacijas, sietinas su Lietuvos istorija, daugiausia sudaro įvairių knygų, studijų recenzijos. J. Jablonskis *Varpe* recenzuoja ne tik lietuvių parengtus darbus, bet ir rusų, lenkų, vokiečių mokslinius ar bent į tokius pretenduojančius leidinius. Mokslinės analizės principus J. Jablonskis labai vertino. Jau aptardamas IX Rusijos archeologų kongreso darbą (1893, Nr. 9) ir ragindamas dalyvauti X kongrese, rašė, kad „per kongresą gali būt skaitomi visoki senovės tyrinėjimai, jei bus paremti ant moksliško pamato“. To „moksliško pamato“ ieškoma ir aptariant minėto kongreso pranešimus. Mokslui istorikams pravarčios J. Jablonskio pastabos apie paties kongreso Vilniuje organizavimą. Pasirodo, kad jį rengė ir medžiagą rinko „ne per žinovus dalyko ir tikrus krašto pirmuolius, bet per mokytojus (jie gangreit visi samdyti rusifikatoriai), per valsčių raštininkus (Rusus) ir per Rusų kunigus ir ant galo... per policiją“ (JR I: 16). Svarbios pastabos apie kongrese vartotas kalbas – nors kongreso kalbos buvusios trys (rusų, vokiečių, prancūzų), tačiau iš tuometinės Rusijos teritorijos kilę žmonės kongrese privalėję kalbėti tik rusiškai: vokiečių ar prancūzų kalba pranešimus leista skaityti tik mokslo žmonėms iš užsienio. J. Jablonskis atkreipia dėmesį, kad kongreso sumanytojų nuostatos atrodė nepriimtinos daugeliui Lietuvos ir Lenkijos archeologų, tad šie kongrese apskritai nedalyvavę. Iš 80 kongrese skaitytų pranešimų aptaria tris, sutelkdamas dėmesį į A. Bezenbergerio

pranešimą „Apie senų senovę Rytinių Prūsų žemės“. Šis mokslininkas, pasak J. Jablonskio, paneigė daugelio rusų pranešėjų pirštą mintį, kad pačios rusų tautos pradžios reikia ieškoti Prūsų pajūryje, o atvirksčiai – įrodė, „juog Lietuvos gubernijose ir daugely vietų, kur dabar gyvena Baltarusiai, turėję savo būstus mūsų tautiečiai mažiausiai pirm kokių 7000 metų. Pagal tą nuomonę, visur dabar priimta, mūsų kraštas, tokiu būdu negal būt vadinamas „иско́ни русскі́й край (nuo amžių rusiška šalis)“; kaip norėtų mūsų aprusintojai. Šitas referatas išrodo, juog visas mūsų kraštas nuo neatmenamos senovės yra grynai lietuviškas.“ (JR I: 22).

Atskiros recenzijos skirtos Pavelo Briancevo knygai *Очеркъ древней Литвы и западной Россіи* (Вильна, 1891) ir Teobaldo darbui *Литовско-языческие очерки* (Вильна, 1890). Abu šie darbai aptarti 1893 metų *Varpo* 10-ame numeryje. Į recenzuojamus darbus J. Jablonskis žvelgia kritiko žvilgsniu. Pirmosios studijos autorius, pasak J. Jablonskio, „kaip tikras aprusintojas, nori, kad visi Lietuvinkai nustotų buvę tuo, kuo jie nori būt, ir visiškai pavirstų į Rusus; rašydams savo vadovėlį jisai įkalba savo skaitytojams, kad mūsų pratėviai buvę jau gangreit provoslavai, visuomet virtę ir turėję pavirsti į Rusus“ (JR I: 23). Daugelyje recenzijos vietų atkreipiamas dėmesys į studijos autoriaus tendencingumą: istorijos faktų iškraipymą ar nutylėjimą, kalbėjimą apie tai, kas palanku išankstinei rusintojo nuostatai.

Nekaip vertinamas ir Teobaldo darbas. Čia, taikant mokslininko kriterijų, randama klaidų, sietinų su keliomis priežastimis: 1) Teobaldas nemokėjęs lietuviškai, todėl ne vienoje vietoje pateikia klaidingas interpretacijas (pvz., Veliuonos lietuvius pavadinęs vilniečiais); 2) autorius kalba apie leidinius, su kuriais nėra susipažinęs (pvz., teigia, kad F. Fortunatovo ir V. Milerio dainų rinkinys esąs verstas iš vokiečių kalbos, o iš tikrųjų dainos buvo užrašytos iš lietuvių pateikėjų); 3) autorius negeba kritiškai vertinti anksčiau pasirodžiusių darbų, todėl toliau platina aiškius apsirikimus ir klaidas. Režiumuodamas J. Jablonskis rašo: „Jei Lietuvių katras norėtų iš šitos knygos naudotis, turėtų neužmiršti, juog su medega, kuri patekus į šį rinkinį, reikia apsieiti su dideliu sauguliu: joje sujauktos visokios senovės liekanos ir nevisur galima joms tikėti.“ (JR I: 27).

Iš esmės teigiamai J. Jablonskis vertino Volyniako knygą *Базыліаніе на жмудзі* (1894, Nr. 4), kurioje aiškinama bazilijonų, unitų vienuolių, įsikūrimo Padubysyje istorija ir šio vienuolyno nenykimo priežastys, susijusios su 1831 metų sukilimu, vadinamuoju krakosmečiu. Vis dėlto esama vieno didelio priekaišto: knygutė skiriama „visiems Žemaičiams, kurie dar jaučiasi

Lenkais esą“ (JR I: 58). J. Jablonskis teigia nesuprantąs, kaip į lietuvius galima žiūrėti kaip į Lenkijos provincijos dalį, kai pati lietuvių tauta jau gero- kai pasikeitusi, turinti apie 10 laikraščių, taigi esanti tautiškai susipratusi.

Ypač geras J. Jablonskio atsiliepimas apie Heidelberge išleistą rinkinį *Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft* (18. Heft). Jam skir- ta recenzija išspausdinta 1893 metų *Varpo* 12-ame numeryje. Recenzentas supažindina skaitytojus su leidinio turiniu, atkreipdamas dėmesį į Eduar- do Volterio parengtą skyrių, iš kurio galima sužinoti „apie mūsų knygas ir laikraščius; ten paminėta ir daugybė visokių brošurėlių ir knygų, kurio- se svetimšaliai rašo apie mus, – mūsų istoriją, literatūrą, kalbą etc.“ (JR I: 41). J. Jablonskis nurodo, kad įdomūs visi skyriai, pats atidžiau pažvelgia į A. Kuršaičio parašytą skyrių „Prie istorijos Prūsų Lietuvių“. *Varpo* skai- tytojams pakartoja A. Kuršaičio pateiktą statistiką apie lietuvių mažėjimą Mažajoje Lietuvoje, pacituoja šio autoriaus mintis apie priežastis, lemian- čias lietuvių skaičiaus mažėjimą, ir kelia klausimą skaitytojams: „Mės no- rėtume žinoti, ar iš Lietuvių pusės daroma kas-nors prieš germanizaciją, kiek padaryta ir kokiais įnagiais daroma“ (JR I: 43).

3.3. Lietuvos raštų istorija

Gyvendamas Mintaujoje J. Jablonskis *Varpui* parašė dviejų lietuviškų leidi- nių recenzijas: Jono Šliūpo knygos *Lietuviskiejie Rasztai ir Rasztininkai* (*Lietuviškieji Raštai ir Raštininkai*; 1894, Nr. 1) ir Jono Basanavičiaus *Etno- logiškos smulkmenos* (1894, Nr. 2).

Kaip žinoma, J. Šliūpo knyga – pirmoji lietuvių literatūros istorija. J. Jab- lonskio recenzijoje šis darbas iš esmės vertinamas palankiai. Iškeliama tik keli knygos trūkumai: 1) raštijos istorija nagrinėjama atsietai nuo tautos is- torijos; 2) pasigendama aptariamųjų raštų kritikos, nes vienodai aptariami ir svarbūs, ir menkai mūsų raštijai nusipelnę autoriai; 3) autorius neišven- gęs subjektyvumo kalbėdamas apie Antaną Baranauską ir jo raštus bei lietuvių periodiką. J. Jablonskiui toks subjektyvumas, atrodo, buvęs labai skaudus. Recenzijoje jis rašo: „Apie *Varpą* ir *Ukininką* straipsnyje nėra nė kalbos, tarytum rašant apie „Lietuvos raštus ir rašytojus“ tų laikraščių vi- siškai nė nebuvo. Matyti, kad L. M-jaus^[3] akise juodu stovi žemiaus už visokius „Laiškus“, „Keleivius“ ir „Ceitungas.“ (JR I: 46). Knygos recen- zentas pats buvo gerai susipažinęs su to meto lietuvių raštija.

^[3] L. M-jas – Lietuvos Mylėtojas (tokiu slapyvardžiu buvo išleista ši Jono Šliūpo knyga).

Į Jono Basanavičiaus knygą J. Jablonskis žvelgia kalbininko akimis. Jo priekaištai autoriui daugiausia susiję su prastomis žodžių etimologijomis, nes vien žodžių skambesio panašumas nėra pakankamas pagrindas jų istoriniam bendrumui įrodyti. Atkreipiamas dėmesys ir į knygos kalbą. J. Jablonskio nuomone, be reikalo vartojamos neišverstos į lietuvių kalbą citatos: „Toku būdu p. B-aus knygutę gali skaityti retas žmogus, tie tiktai, kurie prie lietuviškos kalbos moka dar lotyniškai, lenkiškai, vokiška[i] ir rusiškai“ (JR I: 55). Kitas priekaištas susijęs su vietovardžių rašyba. J. Basanavičius be reikalo vietoj *Berezina*, *Dauguva*, *Gardinas*, *Minskas* ir kt. rašas *Beržinė*, *Duna*, *Gartynas*, *Miniškis*, – „su svetimų tautų vardais turėtume teip elgtis, kaip norėtume, kad jos, t. y. svetimoms tautos elgtųsi su mūsų pačių vardais“ (JR I: 56). Recenzentas priekaištauja ir dėl vieno kito netinkamo žodžio ar jo formos pavartojimo, nors iš esmės apie J. Basanavičiaus kalbinę raišką daro tokią išvadą: „Jei reikėtų tiesiog atsišaukti apie p. B-aus kalbą, tad pasakyti turėtume, juog p. B-us lietuviškai rašo gana gražiai, kur-kas geriaus, nekaip daugelis kitų mūsų rašytojų.“ (JR I: 56).

Lietuvos raštų istorijos temai galima priskirti dar du Mintaujoje rašytus J. Jablonskio straipsnius: „S. Daukanto gyvenimas ir raštai“ (1893, Nr. 11) ir „Du Nezabitauskiu“ (1893, Nr. 12). Pirmame straipsnyje jis pateikia Simono Daukanto biografiją remdamasis trimis šaltiniais: E. Volterio ir D. Silvestraičio straipsniais ir nežinomo autoriaus pateiktais duomenimis. J. Jablonskis trumpai nusako straipsnio priežastį. Apgailestaudamas, kad tiek nedaug vietos S. Daukantui skirta J. Šliūpo knygoje *Lietuviškieji Raštai ir Raštininkai*, jis bandęs užpildyti susidariusią spragą. Straipsnyje yra ne tik S. Daukanto biografija, bet ir cituojamas į lietuvių kalbą išverstas jo testamentas, pateikiamas į temines grupes suskirstytų darbų sąrašas. Apie S. Daukanto kalbą J. Jablonskis tik užsimenama: „rašė žemaitiškai su nemaža priemaiša latviškų žodžių ir kartais konstrukcijų. [...] Jei D-to kalboje kartais matyti nelaisvi ir nelengvi reiškiniai, gana sunkios ir parinktos konstrukcijos, tad reikia vėl pripažinti, kad iš jo raštų matyti ir didelis, nepaprastas žinovas savo prigimtinės kalbos, ne tik gyvosios, bet ir senoviškos.“ (JR I: 38).

Antrame straipsnyje supažindinama su viename rankraštyje rastu lenkišku tekstu, kuriame išvardyti Kajetono ir Kiprijono Nezabitauskių darbai. J. Jablonskis teigia esąs pats susipažinęs su Kiprijono Nezabitauskiu iš lenkų kalbos išversta knygele *Apie bites* ir 1824 m. išleistu Kajetono Nezabitauski elementoriumi *Naujas mokslas skaytima diel mažū waykū Žemaycziu yr Lietuvos*, bet jaučiasi per menkai žinąs apie Nezabitauskių darbus, todėl

rašo: „Teip-pat malonu būtų patirti daugiau ir apie Nezabitauskių (vieno ar kito) gyvenimą, jei tas gyvenimas gali nors šiek-tiek paaiškinti apie Lietuvos to laiko nacionališką judėjimą ir literatūrą.“ (JR I: 40). Ši citata leidžia teigti, kad J. Jablonskiui buvo svarbios XIX a. pradžios lietuvių tautinio judėjimo užuomazgos ir jo raiškos ypatumai.

3.4. Kalbos dalykai

Didelis pluoštas J. Jablonskio straipsnių skirta kalbos dalykams. Vienuose analizuojami rašybos, etimologijos ir semantikos, sintaksės dalykai, kituose recenzuojami gramatikos ir žodynai, dar kituose – pateikiama kalbinė kitų leidinių analizė.

Varpe pirmą kartą mūsų raštijos istorijoje pradedama diskusija dėl lietuvių kalbos rašybos⁴. Straipsnyje „Dar keletas žodžių apie mūsų rašybą“ (1893, Nr. 1) J. Jablonskis aptaria penkis rašybos klausimus: ilgųjų ir trumpųjų balsių skyrimą rašte (*i-y, u-ū*), dvibalsių *ie, uo* atitikmenis tarmėse ir jų rašybos ypatumus, vietoj afrikatos *č* siūlo vartoti dviraidį *tš*: „ar šaip ar teip, eisime tiesiog prieš gramatišką logiką, jei prie *dž* savo raštuose atkakliai laikysimės skyrium stovintšios mūsų kalboje raidės *č*“ (JR III: 6), nosinių balsių ir tautosilabinių junginių su *n* rašybą, vadinamojo minkštumo ženkle – raidės *i* rašymą po minkštųjų priebalsių. Drauge siūlė *Varpo* redakcijai vartoti jo sudarytą abėcėlę.

J. Jablonskio siūlymai ne visiems buvo priimtini. 1893 metų *Varpo* 8-ame numeryje jis dar kartą grįžta prie būtinybės raidėmis skirti ilguosius ir trumpuosius balsius („Ar reikalingi tam tikri ženklai ilgoms *i* ir *u* išreikšti?“). J. Jablonskis rašo: „p. Sk-dra^[5] didei klysta, jei nežinodamas, kur rašyti *y*, jisai reikalauja, idant toji balsė būtų visiškai išmesta iš mūsų rašybos. Kas būtų, jei kiekvienas, norėdamas pasilengvinti mokslą, norėtų atmesti visa, ko-tik nemoka, kaip bereikalingą kokį niekniekį?!“ (JR III: 11). Taigi kalbininkas buvo įsitikinęs, kad lietuvių abėcėlėje būtini specialūs rašmenys ilgiesiems ir trumpiesiems balsiams žymėti.

Jau minėti ir kiti rašybos dalykai dar kartą aptariamasi straipsnyje „D-ro J. Basanavyčiaus rašyba“ (1894, Nr. 5). Čia vėl kalbama apie afrikatų rašy-

⁴ 1884 m. rusų dienraštyje *Современные известия* būta straipsnių (atrodo, kad porą jų parašė pats J. Jablonskis) apie lietuvių abėcėlę, tačiau juose kalbėta apie lotyniškos abėcėlės grąžinimą, o ne apie raidyno struktūrą (žr. Piročkinas 1977: 42).

^[5] Sk-dra – M. Skiedra (gydytojo ir visuomenės veikėjo Mikalojaus Kuprevičiaus slapyvardis).

bą (J. Jablonskis kritikuoja J. Basanavičių dėl siūlomų įvesti visai naujų rašmenų afrikatai [č] ir jos porininkui skardžiajam priebalsiui žymėti: tai apsinkintų abėcėlę), priekaištaujama dėl garsų [ɛ:] ir [e] neskyrimo (Basanavičius vienodai rašęs formas *musė* ir *muse*), *e* ir *ia* painiojimo (rašoma *žale liepele* „žalia liepelė“ ir *antelia* „antelė“), ilgųjų ir trumpųjų balsių neskyrimo (painiojamos raidės *i* ir *y*), be reikalo vietoj *uo* vartojamo rašmens *ũ*. Apibendrinamas J. Jablonskis sako, kad negalima vien sekti kažkada buvusia rašyba, o reikia neužmiršti „paprastuosius gramatikos ir nuoseklumo įstatymus“ (JR III: 17).

1892 metų *Varpo* 8-ame numeryje J. Jablonskio skelbtuose „Kalbos dalykuose“ daugiausia dėmesio skiriama nepagrįstoms etimologijoms išaiškinti. Straipsnis – atsakymas į per keletą *Varpo* numerių skelbtas Pruso⁶ pastabas apie lietuvių leksiką. Prieš analizuodamas atskirus žodžius, J. Jablonskis užsimena, kad kalboje yra nemaža painių dalykų, ir skatina kitus diskutuoti, drauge pageidaudamas, kad „polemika, kokia galėtų iškilti iš tų straipsnelių, remtųsi visada ant gryno mokslo“ (JR IV: 9). Straipsnyje parodoma, kodėl nepagrįsti yra bandymai žodžius *pinigas*, *kunigas*, *grašis* sieti su žodžiais *pynė*, *kūnas*, *gręžti*, remiantis gausiais tarmių pavyzdžiais paneigiama nuomonė, kad žodis *trūkti* neturįs reikšmės „stigti“, paaiškinama, ką reiškia žodis *tardymas*, jo vartosenai įrodyti pateikiamas pavyzdys iš K. Donelaičio, o darybos tipas paaiškinamas kitais žodžiais; remiantis garsų atitikimu parodoma, kad Lietuvos kunigaikščio vardas negalįs būti *Olkertas* ir kad jis negali būti sietinas su junginiu *uolq kertu* (pats kalbininkas *Algirdq* vadina *Algirdžiu*).

Šio straipsnio tęsinyje (1892, Nr. 12; 1893, Nr. 5) J. Jablonskis aiškina, kuriais žodžiais keistini anuo metu buvę populiarūs skoliniai (*rėdas*, *parėdas... urėdas*), taip pat kai kurių žodžių semantikos ryšį su jų darybos ypatybėmis. Remdamasis pamatinių žodžių struktūra atmeta kaip netinkamos darybos žodžius *rašėjas*, *prekėjas*, o į jų vietą siūlo *rašytoją* ir *prekininką* ar *pirklį*, teikia vartoti žodžius *pirkinys* (vietoj *tavoras*), *prekymetis* (vietoj pagal vokiečių kalbos pavyzdį sudaryto *metturgis*), *tautietis* (vietoj *viengentis*, *vientautis* – jie esą būdvardžiai), *velionis* (ne slavišką skolinį *našninkas*). Čia aiškinama, kad pagal lietuvių kalbos dėsnius neįmanoma sudaryti būdvardžių *draugijinis*, *tikėjimiškas*, *tėvyniškas* ir siūloma vietoj jų vartoti junginius su nederinamuoju pažyminiu: *draugijos reikalai*, *tikėjimo dalykas*, *tėvynės varpai* (JR IV: 14–20). Kalbėdamas apie veiksmažodžius kalbininkas nurodo, kad vengtina slaviška priesaga *-avoti*.

⁶ Prusas – gydytojo, rašytojo Vinco Pietario slapyvardis.

Šiuose straipsniuose matyti ir įvairias sąvokas įvardijančių žodžių paieška. Remdamasis pamatiniais žodžiais J. Jablonskis vietoj raštuose pradėtų vartoti žodžių *ateitinė, praeitinė* siūlo vartoti *ateitis, praeitis*, dėl slaviškos priesagos *-ūnas*⁷, įvardijančios asmenį, atsisakyti žodžių *šviesūnas, apšviesūnas, tamsūnas*, o vietoj jų vartoti geresnės darybos *pirmuolį, tamsuolį*.

Varpe pasirodė ir pirmieji J. Jablonskio darbai, skirti sintaksei. Viena kita pastaba apie sintaksę pasakyta jau 1893 m. *Varpo* 5-ame numeryje. Jis atkreipia dėmesį į prielinksninių konstrukcijų *nuo, per* su galininku skirtumą nuo kilmininko (pasakymas *arklys nuo žmogaus pirktas* reiškia ne tą patį, ką pasakymas *arklys per žmogų pirktas*), remdamasis gausiais pavyzdžiais nurodo, kad priešasčiai reikšti vartojamos konstrukcijos su prielinksniu *dėl*, todėl nevertotini pasakymai iš *priežasties*. Čia J. Jablonskis parodo ir tai, kad tikslui reikšti geriau tinkančios konstrukcijos su bendratimi: ne *mokyklos dėl žmonių apšvietimo*, bet *mokyklos žmonėms apšviesti* (JR IV: 26–27).

Plačiau tikslo⁸ raiška aptariama straipsnyje „Medega sintaksiui“ (1893, Nr. 10). Šiame straipsnyje tarsi padėti pamatai tolesnei J. Jablonskio kaip kalbininko veiklai. Jame trumpai formuluojamos lietuvių kalbos tikslo raiškos galimybės, jos neretai lyginamos su latvių kalba, užsimenant ir apie kitų indoeuropiečių kalbų ypatumus. Visos teorinės pastabos grindžiamos gausiais vartosenos pavyzdžiais. Pavyzdžiai paimti ir iš liaudies šnekamosios kalbos, ir iš tautosakos, ir iš lietuvių rašytojų – Donelaičio, Aleknavičiaus, Baranausko, Valančiaus, Šiaulėniškio Senelio (Dovydaičio), Didžiulienės-Žmonos tekstų. Autorių pasirinkimą J. Jablonskis aiškina taip: „Paveizdams išrinkau šituos darbus dėl to, kad jų kalba arba tariant jų kalbos sintaksis, man manant, nekiek dar atsiskyres nuo žmonių kalbos ir nedaug sugadintas per svetimų kalbų įtekmę.“ (JR IV: 28). Iš pavyzdžių parinkimo ryškėja tos J. Jablonskio nuostatos, kurias jis apibendrino 1901 m. *Lietuviškos kalbos gramatikoje*.

Varpe kalbininkas recenzavo XIX a. pabaigoje pasirodžiusius lietuvių kalbai skirtus darbus: Tilžėje išleistą Mykolo Miežinio gramatiką (1890, Nr. 6) ir lietuvių–latvių kalbų žodyną (1894, Nr. 7) bei Poznanėje išleistą Mykolo Akelaičio gramatiką (1893, Nr. 12). Imdamasis recenzuoti M. Miežinio gramatiką, J. Jablonskis pirmiausia iškelia principus, kuriais turėtų

⁷ Kazimieras Būga straipsnyje „Priesagos *-ūnas* ir dvibalsio *uo* kilmė“ (*Lietuvos mokykla*, 1921, Nr. 10–11, p. 417–457) paneigė nuomonę, kad priesaga *-ūnas* yra slaviškos kilmės. *Red. pastaba*.

⁸ Tikslą šiame straipsnyje J. Jablonskis vadina *siekiu*.

remtis gramatiką rašantis autorius. Jo nuomone, svarbūs du dalykai: 1) gerai išmanyti kalbos dėsnius; 2) remtis tautosaka (dainomis, mįslėmis, patarlėmis, pasakomis) ir rašytojais, kurie „patys parėmę savo darbus ant žmonių kalbos“ (JR IV: 3)⁹. Deja, recenzuojamųjų darbų autoriai šių dalykų nepaisę, todėl ir gramatikoms, ir žodynams J. Jablonskis negaili įvairių priekaištų. M. Miežinio gramatika rodanti, kad jos autorius menkai teišmanė lietuvių kalbos struktūrą, nepakankamai suvokė jos ypatumus (šauksmininko formą *Petrai* laikė mandagumo daugiskaita, žodžius *visas, visoks, tūlas* – būdvardžiais, nesuvokė senųjų postpozicinių vietininkų reikšmių, neskyrė latvizmų ir slavizmų, dalį jų laikė senais lietuviškais žodžiais ir kt.). Todėl recenzentas daro išvadą: „Žmoniškai atsišaukti apie Kun. Miežinio darbą gali tik tai: tas, kuris jos neskaitė ir kurio nervų ji negadino.“ (JR IV: 8). Kiek geresnė kalbininko nuomonė apie M. Miežinio žodyną. Nors ir čia nemaža klaidų, pateikiami išgalvoti, neįmanomi ir lietuviški, ir latviški žodžiai, tačiau už porą dalykų J. Jablonskis recenzuojamąjį žodyną giria: 1) čia esama tokios leksikos, kurios nebuvo Kuršaičio ir Nesselmanno žodynuose; 2) pavyzdžiai imti „iš gerų šaltinių, būtent iš žmonių kalbos“ (JR IV: 46).

Itin kritiškas J. Jablonskio požiūris į M. Akelaičio gramatiką. Atkreipiamas dėmesys, kad jos autorius – tik mėgėjas, su filologijos mokslu nesuipažinęs žmogus, ėmėsis darbo ne pagal savo jėgas. Jis pats sau sugalvojęs garsų dėsnius ir pagal juos pateikęs neįmanomus aiškinimus (žodį *merga* sieja su žodžiu *margas* „toks žemės plotas“, bendrašakniais laiko žodžius *ilgas, iltis, arti, jautis* ir pan.). Apie M. Akelaičio garsų mokslą kalbininkas taip rašo: „Ak-iaus fonetikoje (fonologijoje)^[10] nėra nė kiek tikro mokslo – autorius neturėjo nė kokio išmanymo apie sulyginamąją gramatiką, apie sutvėrimą žodžių iš šaknies, stuomens, sufikso, fleksijos.“ (JR IV: 38). Vis dėlto J. Jablonskis laikė M. Akelaitį svarbia lietuvių kultūrai asmenybe. Taip manyti leistų tai, kad recenzijos pabaigoje, remdamasis gramatikoje buvusiu V. Gaštovt'o (Goštauto?) straipsniu, įdėda trumpą M. Akelaičio biografiją kaip papildymą tų žinių, kurios buvo spausdintos J. Šliūpo knygoje *Lietuviškieji Raštai ir Raštininkai*.

Gyvendamas Mintaujoje J. Jablonskis parašė ir kitų leidinių apžvalgų bei recenzijų. Tai yra straipsnis „Mūsų raštų kalba“ (1893, Nr. 3), *Ūkininko*

⁹ A. Piročkinas apie šiuos teiginius rašė: „Galima tik stebėtis, kad jis, trisdešimt metų amžiaus pradėdamas mokslininkas juos suformulavo tokius, jog jų nereikėjo atsakyti nei po dešimt, nei po keturiasdešimt metų!“ (Piročkinas 1977: 95).

^[10] Atrodo, kad čia pirmą kartą lietuvių kalbotyroje pavartotas žodis *fonologija*.

išleistų knygelių apžvalga (1894, Nr. 5), M. Valančiaus *Vaikų knygelės* (1894, Nr. 4) ir Giedrio išleisto rinkinio vaikams *Gražūs pamokinimai* (1894, Nr. 5) recenzijos.

Apžvelgdamas 1883–1893 metų raštų kalbą J. Jablonskis neanalizuoja jokių leidinių ir nekalba apie konkrečius kalbos dalykus. Jis pabrėžia būtinybę rašytojams mokytis lietuvių kalbos, mat didelė jų dalis ne tik „gavo mokslą svetimomis kalbomis“, bet ir gyveno toli nuo Lietuvos. Visa tai paveikė ir rašytojų žodyną, ir sintaksę. Mokytis kalbos ragina iš tautosakos ir kaip pavyzdį pateikia latvius, kurie renka ir leidžia liaudies dainas.

Apie *Ūkininko* priedais išleistas knygeles J. Jablonskis kalba keliais atžvilgiais. Pirmiausia jis skaitytoją supažindina su 1893 metų publikacijų tematika (skiria keturias temines grupes), tada aptaria tokių leidinių rengimo strategiją: siūlo sudarant leidinius orietuotis ir į jų tematiką, ir į būsimą skaitytoją, nurodo šešias temas, pagal kurias reikia leisti populiarius leidinius. Apžvalgos pabaigoje – kelios pastabos apie „Priedų“ kalbą. Čia kalbama apie neteiktinas svetimybės (*bujoti, buinus, kytras* ir kt.).

Vaikams skirtas knygeles J. Jablonskis aptaria dviem požiūriais: 1) pabrėžia jų didaktinę vertę; 2) analizuoja knygelių kalbinę raišką. M. Valančiaus knygelės leidėjams priekaištaujama, kad žemaitiškai parašytą *Vaikų knygelę* paversdami „lietuvišku darbu“ jie neišvengė daugelio klaidų. Visas jas grupuoja į du tipus: 1) klaidas, atsiradusias dėl M. Valančiaus teksto nesupratimo, 2) paliktas nepakeistas žemaitiškas lytis. Visų jų išvardijimu, kaip sakoma recenzijoje, galės pasinaudoti vėlesni M. Valančiaus raštų leidėjai. Antroji knygelė *Gražūs pamokinimai* – vertimas iš kitų kalbų. J. Jablonskis iškelia tekstų didaktinę vertę, tačiau apgailestauja dėl prastos vertimų kalbos, nurodo daug leksikos klaidų ir daro tokią išvadą: „nėr kuo mums džiaugtis pasirodžius naujai vaikų knygutei. Aš-gi, pamatęs tokias knygutes, ne tik nesidžiaugiu, bet dar baisiai nuliūstu, – tokią sunkią įspaudą jos daro ant manęs“ (JR I: 68).

Mintaujoje *Varpui* parašyti J. Jablonskio straipsniai ir recenzijos rodo nepaprastą autoriaus darbštumą, greta gimnazijos mokytojo darbo radusio laiko ir gausiai publicistikai. Iš jos išryškėja tautiškai susipratusio žmogaus, bręstančio mokslininko požiūris į lietuvių tautos istoriją, išsimokslinimo svarbą, raštijos kūrimo ypatumus. Recenzuodamas leidinius J. Jablonskis kalba apie esmę, atsiribodamas nuo santykio su asmenybe. Šiuose straipsniuose jau išryškėja Jono Jablonskio kaip kalbininko nuostatos ir būsimąjo darbo metodai.

LITERATŪRA

- Piročkinas A. 1977: *Prie bendrinės kalbos ištakų: J. Jablonskio gyvenimas ir darbai 1860–1904*, Vilnius: Mokslas.
- Piročkinas A. 1978: *J. Jablonskis – bendrinės kalbos puoselėtojas*, Vilnius: Mokslas.
- Piročkinas A. (sud.) 1985: *Jono Jablonskio laiškai*, Vilnius: Mokslas.
- JR I – *Jablonskio raštai 1. Visuomenės straipsniai*. Red. J. Balčikonis, Kaunas, 1933.
- JR III – *Jablonskio raštai 3. Rašybos dalykai*. Red. J. Balčikonis, Kaunas, 1934.
- JR IV – *Jablonskio raštai 4. Kalbos dalykai*. Red. J. Balčikonis, Kaunas, 1935.

Gauta 2010 11 22

JONAS JABLONSKIS IN THE *VARPAS* (The Mintauja period)

S u m m a r y

The article discusses the development of J. Jablonskis' national consciousness and his work in the periodical magazine *Varpas* (The Bell). The focus of attention is on Jablonskis' publications from the Mintauja period. The time when the linguist lived in Mintauja was rather uneven in terms of productivity: in 1890 he published two articles, yet none came out in the following year. Two articles of 1892 were followed by thirteen publications in 1893 and eight in 1894. So the year 1893 could be seen as the most productive with a new article coming out every month.

Jablonskis' texts published in the *Varpas* could be classified into four topic categories: 1) Mintauja and local Lithuanians, 2) the history of Lithuania, 3) the history of writing in Lithuania, 4) language issues. The only article on Mintauja expresses the linguist's desire to raise the level of education among Lithuanians – he encourages the readers to study in the Mintauja gymnasium.

In his historical texts, which are reviews of various publications by other authors, J. Jablonskis emphasizes the importance of empirical research validity. He criticizes such authors whose writings on history are based on their preconceived ideological notions, e. g. J. Basanavičius, P. Briancev, or who fail to properly interpret the facts, e. g. Theobald. The requirement of scientific approach, in his opinion, is equally applicable to language study. According to Jablonskis, the authors of grammars should be aware of linguistic laws which are to be derived from the study “people's language”. He names a few good sources of real language, namely, folklore and certain Lithuanian authors (K. Donelaitis, A. Baranauskas, M. Valančius).

During his life in Mintauja, J. Jablonskis published articles in the *Varpas*. These texts demonstrate his mature national consciousness and a linguist's awareness of the Lithuanian history, the importance of education and specificity of written language. As a reviewer, he focuses on essential aspects and leaves out personal preferences. His early articles outlined research principles and methods which he adhered to in the later work.

GIEDRĖ ČEPAITIENĖ
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38, LT-76352 Šiauliai
g.cepaitiene@splius.lt